

Ganzen

Grazers op trek langs de vorstgrens

Een prachtig en uitzonderlijk boek over zes soorten ganzen die in Nederland in grote aantallen voorkomen: Grauwe Gans, Rietgans, Kleine Rietgans, Kolgans, Brandgans, Rotgans. Het boek valt op door zijn grote afmetingen (32,5 x 28 cm), de uitbundige kleurenfoto's die in verbluffend aantal het boek overheersen, de bijna in rococostijl uitgevoerde typografische vormgeving en de meer dan uitstekende tekst. Schrijver is de nationaal en internationaal als Ganzenbart bekend staande ornitholoog Bawolt (Bart) S. Ebbinge (geb. 1949), wiens proefschrift aan de Rijksuniversiteit Groningen handelt over 'Population limitation in arctic-breeding geese' (1992) aan de tekst van dit boek ten grondslag ligt. Fotograaf is de freelance opererende Hans Dekkers (geb. 1948), die voor zijn ganzenfotografie niet alleen in de winter op Schiermonnikoog werkte, maar ook andere, soms afgelegen en moeilijk bereikbare ganzenbroedplaatsen op onder meer IJsland en het Siberische schiereiland Taimyr bezocht. Wonderlijk genoeg voor zo'n groot vogelboek zijn illustraties en tekst duidelijk op elkaar afgestemd.

Het boek illustreert en beschrijft in vijf hoofdstukken de levensgang van de genoemde ganzen, die als 'arctische' soorten worden aangemerkt, van de aankomst in hun wintergebieden in onze streken, de winterperiode, de voorbereiding voor de terugtrek in nawinter en voorjaar, het leven in de noordelijke en oostelijke broedgebieden, de overleving van de jongen, tot de vlucht naar de wintergebieden waar het begon. De tekst is doorspekt met gedachten en gegevens die door de Groningse hoogleraar Rudi H. Drent en zijn talrijke leerlingen en medewerkers sedert zijn aantreden in Nederland in 1961 zijn verzameld. In de tekst wordt daarnaar uitvoerig verwezen en de namen van hen allen zijn terug te vinden in de literatuurlijst en het dankwoord. Gemist wordt daarin de naam van de in 1996 in Wageningen bij de hoogleraren C.W. Stortenbeker en R.H. Drent over de ganzen van Rijnland-Westfalen promoveerde Johan H. Mooij. De door hun veelzijdige onderzoeken tot stand gekomen publicaties hebben terecht wereldfaam verworven.

In deze Groninger ganzenstudies spelen termen als 'strategieën', 'beslissingen', 'afweging van belangen' en 'eigen genen voortrekken' een grote en vaak verhelderende rol. Zij kunnen daarentegen ook misleidend werken: dit woordgebruik is weliswaar beeldend en begrip bepalend, maar moet niet al te letterlijk worden opgevat alsof het binnen de ganzenmaatschappij zelf spraakmakend is. Talrijke detailstudies worden in de tekst beschreven of aangeduid. De schrijver klaagt er zelfs een beetje over, dat hij soms intensiever bezig leek te zijn de keutels van de ganzen te verzamelen en te bestuderen, dan zich met de ganzen zelf bezig te houden.

De herkomst van de ganzen wordt beschreven

als 'het hoge noorden', om meer dan één reden hier een ongelukkige uitdrukking. In de Engelse samenvatting van 7 pagina's, met kaarten en grafieken, staat daarvoor 'the arctic'. Daaronder valt dan niet de veel zuidelijker voorkomende Grauwe Gans en ook niet de Rietgans, die een boreaal en nauwelijks arctisch verspreidingsgebied heeft. Evenmin wordt onderscheid gemaakt tussen de zogenaamde 'lage arctis' en de veel koudere en vaak drogere 'hoge arctis' (gemiddelde juli-temperatuur hoger of lager dan 5°C). In zoögeografisch opzicht is de Kleine Rietgans een 'laagarctische' soort; de andere arctische ganzen zijn 'panarctische' soorten (broedend in zowel de lage als de hoge arctis). Alleen de arctische ganzen hebben het verse, malse en voedselrijke voorjaarsgras voor de in het boek veel besproken opbouw van hun brandstoffenreserves op hun lange voorjaarstrek nodig. Zij weten zich deze voedselbron te verschaffen door met het naar het noorden trekkende voorjaar mee te reizen. Op deze wijze weten zelfs de pas in mei wegtrekkende Rotganzen in hun pas van ijs en sneeuw bevrijde broedgebied van jonge voedselrijke planten te profiteren. Het is in de aard en de fenologie van de broedgebieden, dat de verschillende ganzensoorten de soortconcurrentie op scherp zetten. En het zijn uiteraard niet alleen de voordelige lange noordelijke zomerdagen, die de arctis voor ganzen en andere vogels aantrekkelijk maken. Niettemin slaat professor Drents opmerking dat met name de hoog-arctische ganzen 'riding the crest of the wave of digestibility' de oecologische spijker op de kop. De spijsvertering bij ganzen is weinig effectief en tweederde van de opgenomen grassen en kruiden verlaten het ganzenlichaam onverteerd. Het grazen van malse grassen is daarom voor de ganzen een bittere noodzaak. Drent beschrijft het 'opwellen' van magere winterganzen tot bolronde vette voorjaarsganzen zeer beeldend als een 'Rubens-effect', waarbij de weelderige lichaamsvormen van de mensen in Rubens' schilderijen als voorbeelden voor de suggestieve beeldspraak worden gebruikt.

Ruime aandacht wordt uiteraard besteed aan de populatieschommelingen en -veranderingen van de ganzen, die in de tweede helft van deze eeuw werkelijk adembenemend zijn geweest. Voorbeelden daarvan worden ontleend aan de populatiegroei van met name Kolganzen, Brandganzen en Rotganzen. In dit verband worden de invloed van het veranderde voedselaanbod op de cultuurgronden van de wintergebieden, de beperking van de jacht en het effect van predatie door Poolvossen, Sneeuwuilen, Kleine Jagers, Grote Burgemeesters en andere grote meeuwen uitvoerig besproken en waar mogelijk in illustraties toegelicht. De populatiecyclus van de Siberische Lemming bepaalt het aantal van de predatoren. In West-Siberië zou deze cyclus slechts drie jaar duren. Elders in de arctische gebieden duren de cycli veelal langer, vijf tot zeven jaar. Op

een 'lemmingjaar', dat een overvloed aan goed gevoede predatoren en gelijktijdig een optimaal broedresultaat van arctische ganzen oplevert, volgt een seizoen met voedselschaarste voor de predatoren en sterke predatiedruk op de ganzen en een minimale tot zelfs afwezige jongenproductie. Vooral Rotganzen brengen dan in het najaar nauwelijks jongen naar het zuiden.

Dat de toename van de aantallen in Nederland overwinterende ganzen problemen oplevert voor het agrarische bedrijf wordt niet verzwegen. In een apart kadertje wordt terecht de vraag gesteld, 'Hoe vinden we een evenwicht tussen bescherming van deze indrukwekkende trekvogels en de belangen van boeren?' (p. 28).

Van alle ganzen komt de Rietgans er in foto's en tekst weer het bekaaidst af. Tegen 40 foto's van Kolganzen, 25 van Brandganzen, 20 van Kleine Rietganzen en 18 van Rotganzen, komt de lezer slechts 9 foto's van Rietganzen tegen. Begrijpelijk, want Rietganzen zijn moeilijk te fotograferen en hun aantallen, uiterlijk en gedrag zijn in de regel het minst spectaculair.

De schrijver wijst herhaaldelijk op de bijzondere zout-afscheidende neusklieren van de Rotgans. Daarin overdrijft hij wat, want ook de andere ganzen bezitten zulke klieren, zij het dat deze aanzienlijk kleiner zijn en dus geen of minder diepe groeven op het schedeldak nalaten. Alle in en aan zee levende ganzen en eenden bezitten vergrote neusklieren, zelfs de Wilde Eend die op Groenland leeft. Maar ook onze eigen Zilvermeeuwen bezitten zulke betrekkelijk grote klieren en goede waarnemers kunnen een Zilvermeeuw soms de door de neusgaten uitgescheiden zoutwaterdruppels met een kopbeweging van zich af zien schudden.

Bepaald ergerlijk in het gebruik van dit boek is de noodzaak voor goed begrip van elke foto door te bladeren naar de vier pagina's grote foto-verantwoording aan het eind van het boek. De typografie van deze lijst is zo artistiek, verfijnd en dun, dat hij moeilijk is te lezen en te gebruiken, ofschoon zelfs de geografische coördinaten voor elke foto in bijna onleesbaar kleine lettertjes worden opgegeven.

Alles bij elkaar: een geweldig boek over de ganzen in Nederland onder de subtitel 'grazers op de trek langs de vorstgrens' (enigszins overdreven en niet altijd juist). De tekst is wonderlijk goed, maar al lezende en kijkende werken de overvloed van foto's en vooral de adembenevende dubbele fotopagina's overrompelend door hun schoonheid en de massaliteit van de ganzen. Soms dreigt de beschouwer daarin verloren te gaan. Soms ook de lezer: is het een foto-boek met tekst of een leesboek met foto-illustraties? De combinatie van deze twee is bijna te veel van het goede. Maar goed is het boek wel. Zeer goed!

K.H. Voous.

Bart Ebginge (tekst) & Hans Dekkers (fotografie): *Ganzen. Grazers op trek langs de vorstgrens*. 156 bladzijden, 149 kleurenfoto's, 7 figuren, 1 kaart, Engelstalige summary (1997). ISBN 90 6097 446 8. Uitg. Schuyt & Co. Uitgevers en Importeurs, Postbus 563, 2003 RN Haarlem, (023) 532 54 40. Prijs f 85,-.

Pleisterplaatsen van ganzen en zwanen in Nederland 1985-1994

Ruim 19.000 ganzen- en zwanentellingen tussen 1985 en 1994 door een groot aantal personen in Nederland hebben het mogelijk gemaakt een waardevol boek samen te stellen over de pleisterplaatsen van ganzen en zwanen in ons land. Het is voor het eerst dat voor ganzen en zwanen samen een dergelijk overzicht van voorkomen en verspreiding is verschenen. Het boek geeft zowel een overzicht van het voorkomen per soort (Nederland in internationale context, ontwikkelingen in aantallen en verspreiding vanaf circa 1960, huidig voorkomen, voedsel en ligging pleisterplaatsen) als een beschrijving van alle 117 onderscheiden pleisterplaatsen (met informatie over slaapplekken, foerageergebieden, soorten en aantallen, voedsel en achtergrondinformatie).

In de discussie worden de ontwikkelingen in Nederland in een Europees perspectief geplaatst. Tegenwoordig kunnen in de beste tijd (januari) rond de één miljoen ganzen en zwanen in Nederland worden geteld. Ongeveer de helft daarvan bestaat uit Kolganzen. Andere talrijke soorten zijn Grauwe Gans, Brandgans en Rotgans. Van Kleine Zwaan (70%), Kolgans (80%) en Brandgans (80%) wordt gemiddeld genomen meer dan tweederde van de Noord-West-Europese populatie in ons land aangetroffen. Van de Kleine Rietgans komt in het najaar zelfs (vrijwel) de gehele Spitsbergenpopulatie naar Nederland.

Voor Wilde Zwaan, Toendra- en Taigarietgans is het de uiterste zuid-westgrens van het winter-areaal en naar internationale maatstaven komt meestal een relatief klein deel van de populatie in Nederland.

Met kaarten, grafieken en tabellen wordt de tekst nog duidelijker in beeld gebracht. Tien soorten worden afzonderlijk besproken (Knobbelzwaan, Kleine Zwaan, Wilde Zwaan, Taigarietgans, Toendrarietgans, Kleine Rietgans, Kolgans, Grauwe Gans, Brandgans en Rotgans). Van de 117 pleisterplaatsen wordt vermeld: oppervlakte, slaapplekken, voedselgebieden, voedselbronnen, aantallen per soort en literatuur, zodat iedereen de gegevens van gebieden in eigen omgeving kan nagaan en of de aantallen nog steeds ongeveer gelijk zijn met de aantallen van vroeger jaren. Een spannend boek waar elke ganzen- en zwanenliefhebber van zal kunnen genieten! Een compliment aan de auteurs.

Kees Koffijberg, Berend Voslamber & Erik van Winden: *Ganzen en zwanen in Nederland: overzicht van pleisterplaatsen in de periode 1985-94*. 274 bladzijden, 88 figuren, 31 tabellen, kaartjes, zwartwittekeningen, zwartwitfoto's (1997). ISBN 90-72121-02-3. Samen-gesteld in opdracht van het Informatie- en KennisCentrum Natuurbeheer (IKC Natuurbeheer), onderdeel van de Directie Natuurbeheer van het ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij. Uitg. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Rijksstraatweg 178, 6573 DG Beek-Ubbergen, (024) 684 81 11. Het boek is verkrijgbaar door f 31,- (inclusief verzendkosten) over te maken op postgirorekening 2 905 988 ten name van Sovon Vogelonderzoek Nederland, Rijksstraatweg 178, 6573 DG Beek-Ubbergen, onder vermelding van 'Ganzen en zwanen 1985-1994'.

Ganzen- en zwanentellingen in Nederland 1995/1996

Inmiddels is ook een rapport verschenen dat de ganzen- en zwanentellingen in Nederland in het seizoen 1995/1996 behandelt. De gepresenteerde cijfers zijn ontleend aan maandelijks tellingen in de periode oktober-maart (alle soorten), september (Gauwe Gans) en mei (Rotgans). Deze tellingen worden gecoördineerd door Sovon Vogelonderzoek Nederland in opdracht van het Rijksinstituut voor Integraal Zoetwaterbeheer en Afvalwaterbehandeling (RIZA) en het Informatie- en KennisCentrum Natuurbeheer (IKC Natuurbeheer) en ze vinden plaats in nauwe samenwerking met verscheidene instellingen en provinciale diensten. In totaal deden in 1995/1996 zo'n negenhonderd personen mee aan de tellingen.

Ten gevolge van de weersomstandigheden viel het totale ganzen- en zwanenbezoek veel hoger uit dan in de afgelopen jaren. Bij soorten die normaliter ten noorden en ten oosten van ons land overwinteren, zoals Wilde Zwaan en Toendrarietgans, lagen de seizoensmaxima (respectievelijk 3300 en 93.000) zo'n 50% boven die in de afgelopen vijf jaar en ze behoren tot de grootste die tot nu toe in Nederland zijn waargenomen: een gevolg van vorstrushes vanuit de overwinteringsgebieden in het Oostzeegebied en Oost-Europa. Recordaantallen werden ook vastgesteld bij Kogans (maximum 633.000 in januari) en Brandgans (218.000 in januari).

De vorst bracht ook ongekend grote aantallen Witbuitkroegganzen naar Nederland. Er werden maximaal 332 exemplaren in januari geteld. Een uitwerking van alle waarnemingen bracht een kleine duizend individuen aan het licht. De Kleine Rietgans en Rotgans waren alleen minder talrijk. Rotganzen hadden in 1995 een slecht broedseizoen, waardoor veel vogels zonder jongen naar de overwinteringsgebieden terugkeerden.

Onafhankelijk van de weersituatie herbergt Nederland 's winters bij veel soorten een belangrijk deel van de West-Palearctische *flyway*-populatie. In de seizoenen 1990-1995 werd bij Kleine Zwaan, Kleine Rietgans, Kogans en Brandgans gemiddeld meer dan driekwart van deze populaties in Nederland waargenomen. Het seizoen 1995/1996 week daar nauwelijks van af. Van Kogans en Brandgans verbleef zelfs een nog groter aandeel van de totale populatie in Nederland dan gebruikelijk. Niet iedereen zou denken dat van de ongewone soorten de maximale aantallen van Zwarte Zwaan (49 in november), Zwaangans (24 in januari), Dwerggans (20 in maart), Indische Gans (82 in januari), Sneeuwvangs (20 in januari), Ross' Gans (1 in januari en maart), Keizergans (1 in januari-februari), Canadese Gans (1076 in januari), Zwarte Rotgans (2 in november), Roodhalsgans (1 in november en januari), Roodkopgans (1 in november en januari), Magelhaengans (1 in oktober en januari), Nijlgans (3660 in oktober) zijn geteld.

In januari werden de meeste individuen geteld, namelijk 1.097.866 vogels, waaronder 16.877 Knobbelzwanen, 17.493 Kleine Zwanen en 3334 Wilde Zwanen.

Sovon Ganzen- en Zwanenwerkgroep: Ganzen- en zwanentellingen in Nederland in 1995/96. Eindredactie Kees Koffijberg. 72 bladzijden, 6 tabellen, 29 figuren (1997). Sovon-monitoringsrapport 97/05, RIZA-rapport BM 96.20, IKC Natuurbeheer coproductie 6. Uitg. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Rijksstraatweg 178, 6573 DG Beek-Ubbergen. Verkrijgbaar door overmaking van f 25,- op postgiro 2 905 988 ten name van Sovon Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen, onder vermelding van 'Sovon-monitoringsrapport 97/05'.

The Struggle for Light

In het proefschrift van Jef Huisman, die op 27 juli 1997 promoveerde aan de Universiteit Groningen, is de theorie gebruikt om de effecten van de relatie tussen planten en herbivoren te onderzoeken.

Het hoofdstuk over ganzen, Hazen en Konijnen op de kwelders van Schiermonnikoog is het interessantste voor onze lezers. Dit hoofdstuk zal ook verschijnen in het boek 'Herbivores, Plants and Predators' dat in het proefschrift wordt genoemd. Dit boek komt waarschijnlijk aan het eind van dit jaar op de markt.

Stel dat een herbivoor het liefst kruiden en grassen eet, maar dat hoogopgaande grassen het licht wegvangen. Een toename van de voedingsstoffen in de bodem begunstigt de hoogopgaande grassen. Bijgevolg kunnen deze door beschaduwing de kleinere planten verdringen, die de herbivoren tot voedsel zijn. Daarmee zullen populaties van herbivoren verminderen. Deze voorspelling wordt ondersteund door gegevens uit veldonderzoek in de kwelders van Schiermonnikoog. Hier neemt het aantal Konijnen, Hazen en ganzen af, terwijl de hoeveelheid stikstof in de bodem toeneemt.

De oostpunt van Schiermonnikoog verschuift steeds verder naar het oosten. Gedurende verloop van de tijd accumuleert stikstof (hier de belangrijkste limiterende factor voor de plantengroei) in de bodem. Met de toename van de stikstof bij het ouder worden van de kwelder, verandert de soortensamenstelling van de kweldervegetatie. De voedseplanten voor herbivoren als ganzen, Hazen en Konijnen (Kweldergras, Zee-weegbree, kong Rood Zwenkgras) verdwijnen door competitie om licht met hogere en grovere plantensoorten. Met name *Elymus athericus* (Strandkweek) wordt dominant. Als gevolg hiervan zijn de hoogste aantallen herbivoren te vinden op het kweldergedeelte van 'middelbare' leeftijd. Jongere kwelders zijn nog niet productief genoeg en oudere kwelders hebben niet veel geschikte voedselplanten.

Dit is een natuurlijke gang van zaken. Begrazing door koeien kan deze effecten weer opheffen, door Strandkweek weg te eten zodat kleinere en voor de ganzen favoriete plantensoorten opnieuw terugkomen.

Tezamen met twee andere publicaties over de herbivoren op Schiermonnikoog: H. Olff, J. de Leeuw, J.P. Bakker, R.J. Platerink, H.J. van Wijnen & W. de Munck (1997): Vegetation succession and herbivory in a salt marsh: changes induced by sea level rise and silt deposition along an elevational gradient. *Journal of Ecology* 85: 799-814 en Johan van de Koppel, Jef Huisman,

René van der Wal & Han Olff (1996): Patterns of Herbivory along a Productivity Gradient: an Empirical and Theoretical Investigation. *Ecology* 77 (3): 736-745 vormen de drie stukken een prachtig verhaal.

Jef Huisman: *The Struggle for Light*. 216 bladzijden, vele figuren, 1 kleurenfoto (1997). Proefschrift. Rijksuniversiteit Groningen. Adres auteur: Stanford University, Biological Sciences, Gilbert Hall, Stanford, CA 94305-5020, U.S.A., fax: 00 1 415 723 6123. email: jef.huisman@chem.uva.nl jef@rough.stanford.edu

Waders and their estuarine food supplies

Op 10 januari 1997 promoveerde Leo Swarts op het proefschrift 'Waders and their estuarine food supplies'. De basis van het onderzoek waren proefvelden van 1000 m² die op het wad werden uitgezet. Van die veldjes werden de hoogteligging en de bodemgesteldheid bepaald. Vanuit hoge observatietorens werden de vogels op de proefvelden geteld, overdag met normale kijkers en 's nachts met een infra-rood-kijker of een lichtversterker. Tot op enkele tientallen meters van de torens werden toch altijd sterke telescopen gebruikt om de voedselkeuze en de voedselopname nauwkeurig te meten. Bovendien werd het voedselaanbod in de veldjes bepaald door frequent dichtheid en diepteverspreiding te meten. Deze gegevens maakten het mogelijk om de verspreiding van de vogels, hun prooi-keuze, de opnamesnelheid en de totale voedselopname te koppelen aan de ruimtelijke variatie in het voor vogels relevante prooi-aanbod, dat wil zeggen dát deel van het voedsel dat werkelijk oogstbaar is.

Met het veldonderzoek werd begonnen in de zomer van 1976 en het werd beëindigd in december 1986. Al het veldwerk heeft zich geconcentreerd in de Fries-Groningse kuststreek. De gegevens zijn verzameld door een groot team. Om de relaties beter te kunnen onderzoeken werden de twee grootste steltlopersoorten, Scholekster en Wulp, gevangen en van kleureringen voorzien. Behalve deze twee vogelsoorten kwamen nog zo'n tien andere soorten voedsel zoeken. De voedselkeuze van deze soorten werd onderzocht door braakballen en faeces te verzamelen en te analyseren. Prooi-soort, prooigrootte en aantal prooien werden vastgesteld aan de hand van goed herkenbare en meetbare fragmenten.

Een samenvatting van de zestien artikelen geeft een duidelijk overzicht van het onderzoek. Twee hoofdstukken beschrijven de variatie in de voedselvoorraad voor steltlopers als gevolg van variatie in dichtheid, vleesgewicht, leefdiepte en gedrag van hun prooidieren. Vier hoofdstukken gaan over de leefdiepte en waarom leven niet alle individuen veilig buiten het bereik van de snafel? Eén hoofdstuk beschrijft de activiteit en de ingraafdiepte van de Zeeduwenzandpoot. Nog eens negen hoofdstukken laten zien hoe wadvogels inspelen op de variatie in het voedselaanbod: daarvan gaan er vijf over Scholeksters, twee over Kanoetstrandlopers, één over Wulpen en één over Scholeksters en Wulpen.

Schelpdieren die ingegraven leven, hebben een buis, de sifo, waarmee ze het oppervlak kunnen

bereiken en voedsel uit het water kunnen filteren. Typische filteraars zijn de Kokkel en de Strandgaper. Andere soorten, zoals de Slijkschelp en het Nonnetje, hebben een lange buigzame sifo waarmee ze voedsel vanaf de bodem kunnen zuigen. Behalve een instroomsifo, hebben deze soorten ook een uitstroomsifo, alleen bij de Strandgaper zitten beide buizen in één dikke sifo. Grote schelpdieren leven dieper ingegraven dan de kleine exemplaren. Echte filteraars zoals Kokkel en Strandgaper leven het gehele jaar ongeveer op dezelfde diepte. Maar de soorten die het voedsel van het oppervlak kunnen afzuigen, zijn 's winters dieper ingegraven dan 's zomers. Het voedselaanbod van bovengenoemde vogelsoorten werd per soort onderzocht.

Leo Swarts: *Waders and their estuarine food supplies*. 386 bladzijden, vele figuren, tabellen en zwartwitfoto's, Nederlandstalige samenvatting. (1997). Proefschrift. Serie Van Zee tot land 60, Directie IJsselmeergebied, Postbus 600, 8200 AP Lelystad. ISBN 90-369-1183-4. Adres auteur Compagnonsweg 45/47, 8427 RH Ravenswoud, (0516) 43 39 05. Prijs f 45,50 (inclusief f 7,- verzendkosten). Verkrijgbaar bij de bibliotheek van Rijkswaterstaat (RWS) Directie IJsselmeergebied, Postbus 600, 8200 AP Lelystad, (0320) 29 72 97.

Vogels uit kleine broedsels hebben meer kans op nageslacht

Katy de Kogel promoveerde 24 juni 1997 op haar proefschrift 'Long-term effects of brood size on offspring. An experimental study in the Zebra Finch'.

Vogels verschillen erg van elkaar wat betreft het aantal nakomelingen dat ze voortbrengen. Sommige individuen komen niet eens aan voortplanting toe, andere hebben weinig jongen, weer andere juist veel. Het vermoeden bestaat dat de omstandigheden waarin het dier opgroeit, de overleving en voortplanting op volwassen leeftijd beïnvloeden. Katy de Kogel onderzocht hoe dergelijke effecten tot stand kunnen komen. Dat gebeurde door experimenten met Zebra's die werden grootgebracht in een groot broedsel (zes jongen) of in een klein broedsel (twee jongen). Bij beide seksen gaf de grootte van het broedsel nader inzicht in de wijze waarop er invloed zou kunnen zijn op het reproductieve succes van nakomelingen. Vrouwtjes uit kleine broedsels hadden een kleinere sterftkans en legden grotere eieren dan vrouwtjes uit de andere groep. Mannetjes uit kleine broedsels hadden rodere snafels, zongen meer en bleken voor vrouwtjes aantrekkelijker als partner. Overigens bleek de grootte van het broedsel geen effect te hebben op de sociale dominantie.

In hoofdstuk 7 worden de resultaten van het onderzoek geïntegreerd in een overzicht van de huidige resultaten van experimenteel onderzoek op het gebied van lange-termijneffecten van broedselgrootte of voedselbeschikbaarheid op de nakomelingen bij vogels en knaagdieren. De gegevens wijzen er duidelijk op dat opgroeicondities een effect kunnen hebben op componenten van het 'lifetime reproductive success' en op verscheidene mechanismen die dergelijke effecten mogelijkwerwijs beïnvloeden. Bij vogels had-

den opgroeicondities effect op de overleving op volwassen leeftijd bij ongeveer de helft van de bestudeerde soorten en op reproductief succes (aantal geproduceerde jongen die zelf weer als broedvogel werden gezien) in alle gevallen, maar bij dit laatste ging het om slechts enkele studies.

Catharina H. de Kogel: Long-term effects of brood size on offspring. An experimental study in the Zebra Finch. 131 bladzijden, 6 figuren, 26 tabellen, 1 appendix, Nederlandstalige samenvatting. Proefschrift (1997). Verkrijgbaar door storting van f 30,- (inclusief portokosten) op postgirorekening 491 394 ten name van C.H. de Kogel, Haren. Telefoon (010) 503 12 36 (werk), privé p/a Galgewater 27, 2311 VZ Leiden, (071) 514 05 28, fax (071) 512 24 84.

Broedvogels van Midden- en Oost-Brabant

Na het verschijnen van de Avifauna van Noord-Brabant in 1967 is dit boek een nieuwe mijlpaal, zo omschrijft Frans van Erve, redacteur van de genoemde avifauna de Broedvogels van Midden- en Oost-Brabant. Er is veel veranderd in het Brabantse landschap sinds de publicatie van de avifauna en dat heeft zijn weerslag op flora en fauna. In een aantal goed beschreven hoofdstukken zoals over het provinciaal beleid, de analyse van bijzondere landschapselementen, de beschrijving van de onderzoeksgebieden en natuurlijk de behandeling van de gevonden vogelsoorten zelf, wordt goed weergegeven wat de mogelijkheden en onmogelijkheden voor de populaties zijn. De auteurs schuwen daarbij geen kritiek, ook niet ten opzichte van de eigen gegevens of medewerkers. Ondanks dat valt het op, dat de literatuuropgave niet altijd klopt met de bronvermelding bij de soorten. Onderzoek in de stad Eindhoven, bijvoorbeeld, wordt wel vermeld in de literatuuropgave maar komt niet tot uitdrukking in de verspreidingskaarten. Er staat vermeld 'grijs; niet onderzocht'. Bij een aantal soorten vogels worden geen bronnen vermeld, bij andere weer wel. Het is jammer dat niet wat meer tijd is uitgetrokken voor deze problemen. Ondanks dat de literatuuropgave indrukwekkend is, lijkt de opgave (helaas) nogal willekeurig. Mogelijk mede veroorzaakt door het behandelen van verschillende hoofdstukken door afzonderlijke schrijvers. Maar desondanks toch, eindelijk weer eens wat meer recente vogelgegevens uit Noord-Brabant gebundeld.

De gegevens in het boek zijn reeds gebruikt bij de begrenzing van de ecologische hoofdstructuur van het Rijk en de groene hoofdstructuur van de provincie Noord-Brabant. Het doel van beide structuren is het creëren van een samenhangend netwerk van met elkaar verbonden natuurgebieden. Ook zullen de gegevens van de avifauna in het boek de komende jaren worden gebruikt bij discussies en belangenafwegingen bij stads- en dorpsuitbreidingen, infrastructurele voorzieningen en andere planologische voorstellen in de provincie.

P.M.

W. Poelmans & J. van Diermen (red.): Broedvogels van Midden- en Oost-Brabant, 1997, 276 bladzijden, geïllustreerd met foto's, tekeningen van Freek van Binsber-

gen, 83 figuren, 14 tabellen en 1 bijlage. Vele verspreidingskaartjes. Bestelbaar: Provincie Noord-Brabant, Postbus 90151, 5200 MU Den Bosch, (073) 681 28 12. Prijs (inclusief porto) f 40,-. Het boek kan telefonisch worden besteld bij het Servicecentrum van de Provincie Noord-Brabant, (073) 681 25 25.

Vogels van Ameland

Het nieuwe boek over de vogels van Ameland is letterlijk en figuurlijk een boek van gewicht. Een dik en uitvoerig boek over een klein eiland. Keurig verzorgd in een stevig gebonden band, handzaam en niet alleen van belang voor de verzamelaars van regionale avifauna's maar ook onontbeerlijk voor diegenen die zich voor de vogels van de Waddeneilanden en in het bijzonder voor Ameland interesseren.

Gelukkig wordt het boek niet overheerst door veel tabellen, ofschoon van sommige vogelsoorten de grafieken bijvoorbeeld kunnen aantonen in welke weken van het jaar de sterkste doortrek is te verwachten of dat weersomstandigheden als oorzaak van het voorkomen zijn aan te wijzen. Het boek heeft een rustige tekst met weinig storende verwijzingen, maar wel per soort verwijzingen naar literatuur.

Bij de verwerking van de beschrijvingen per soort heeft Michiel Versluys een enorm aandeel gehad.

De basis van het boek is reeds in de jaren zeventig gelegd. In 1976 verscheen 'De broedvogels van Ameland' door A. Valk. Ook daarna bleef Valk gegevens over de vogels van Ameland verzamelen met de bedoeling deze te gebruiken over alle vogels van het eiland. In 1981 overleed Valk en nadien heeft de Fryske Feriening foar Fjildbiology zijn werk voortgezet.

Eind 1989 is een deel van het veldwerk afgesloten en in 1996 werd besloten de verzamelde gegevens te verwerken en in boekvorm uit te geven.

In een systematisch deel wordt het voorkomen van ruim driehonderd vogelsoorten besproken. Vogeltrek, stootvogels en wadvogels komen in aparte hoofdstukken aan de orde.

De samenstellers komen tot de conclusie dat Ameland zich mag scharen onder de meest vogelrijke gebieden van Nederland. Het eiland herbergt veel soorten die in Europa sterk zijn achteruitgegaan. Zo broedt de helft van alle Rode Lijstsoorten op het eiland, met als voorbeeld de Blauwe Kiekendief, waarvan een aanzienlijk deel van de Nederlandse populatie op het eiland broedt. Voor de Rotgans is Ameland uitgegroeid tot één van de belangrijkste gebieden in Europa. Ameland is, kortom, een eiland om zuinig mee om te springen.

In deze eeuw zijn 149 vogelsoorten als broedvogel vastgesteld. Amelands meest soortenrijke gebied is de Lange Duinen. Het heeft zich ontwikkeld tot een belangrijk broedgebied van onder meer Bruine en Blauwe Kiekendief, Velduil, Waterral, Rietzanger en Baardmannetje.

Door de sterke verandering van het karakter van de polders zijn soorten als Dodaars, Kwartel en Kwartelkoning hier geheel verdwenen, terwijl Kemphaan, Watersnip en Zomertaling verontrustend in aantal daalden. In de duinen zijn recent

Velduil en Grauwe Klauwier drastisch in aantal teruggelopen. Daarentegen hebben Grauwe Gans, Lepelaar, Blauwborst en Roodmus zich recent als broedvogel op Ameland gevestigd.

Na een kwart eeuw wadvogeltellingen is één van de conclusies dat de plotselinge aantalsvermindering van de Scholekster na 1990 op Ameland het directe gevolg is van voedselgebrek door het verdwijnen van mosselbanken die zich op het wad ten zuiden van het eiland bevonden. Ook bij de Eidereend zijn er aanwijzingen dat voedselgebrek tot gevolg had dat de aantallen in 1990-1991 plotseling waren gehalveerd.

Bij de soortbeschrijvingen worden niet alleen de status, de aantallen en ontwikkelingen, de habitat van broed- en nietbroedvogels en de waarnemingen behandeld, maar ook de terugmeldingen van geringde vogels worden vermeld. Hebben de vogels op Ameland geen volksnamen? Van de meest voorkomende soorten worden de gegevens met grafieken, verspreidingskaarten en met tekeningen verduidelijkt en geïllustreerd. Het is een avifauna die wij sterk kunnen aanbevelen.

Michiel Versluys, Ricus Engelmoer, Dirk Blok & René van der Wal: *Vogels van Ameland*. Met medewerking van Joop-Niek IJnsen. Onder redactie van de Fryske Feriening foar Fjildbiology, Werkgroep 'Amelandproject'. 452 bladzijden, 48 kleurenfoto's, 19 tabellen, 168 figuren, 47 zwartwittekeningen, 5 bijlagen (1997). Duitstalige samenvatting. Uitg. Friese Pers Boekerij B.V., Postbus 394, 8901 BD Leeuwarden, (058) 284 55 45. ISBN 90-330-1731-8. Prijs f 57,50.

Lijst van Groningse vogels

Als bijlage van De Grauwe Gors Jaargang 25, nummers 3 & 4 (1997), tijdschrift van de Vereniging Avifauna Groningen, een 'Lijst van Groningse Vogels' (41 bladzijden) met een fotobijlage (48 zwartwitfoto's van ongewone vogelsoorten in Groningen).

Het is een geannoteerde checklist van de provincie Groningen (dus inclusief de eilanden Rottumeroog en Rottumerplaat, oostelijk deel van het Lauwersmeer, provinciale deel van de Waddenzee en van het Zuidlaardermeer). Alle soorten worden genoemd behalve waarnemingen waarvoor geen datum of plaats bekend zijn en waarvan de soorten afkomstig zijn uit gevangenschap.

Alle 340 soorten zijn voorzien van korte codes die de status en de vorm van documentatie weer geven. Van soorten die minder dan tienmaal zijn vastgesteld, worden alle gevallen vermeld.

Na de officiële lijst worden in vijftien appendices enkele avifaunistische wetenswaardigheden vermeld en er is ook een literatuurlijst. Het is duidelijk dat door de komst van de personal computer (PC) de verzamelde gegevens gemakkelijker zijn te ordenen en te publiceren. De samenstellers Bert de Bruin en Sybrand de Bruin hebben voor de vogelaars in Groningen op deze wijze een interessante lijst samengesteld die wat uitgebreider is dan de landelijke lijst van Van den Berg & Bos uit 1997.

Nadere inlichtingen over deze lijst zijn verkrijgbaar bij het redactie-adres van De Grauwe Gors, Aart van der Spoel, Van Deysseallaan 1, 9721 WS Groningen, (050)

526 65 21. Te bestellen door f 10,- over te maken op postgiro 20 154 187 ten name van de penningmeester Avifauna Groningen, Lagelandsterweg 6, Lageland, onder vermelding van 'lijst Groningse vogels.'

Zangvogels in Europa

Ofschoon er in dit prachtige boek enkele foto's staan van niet-zangvogels gaat het in de tekst voor een groot deel eerder over de vogelzang dan over de zangvogels. De auteur behandelt na de inleiding enkele hoofdstukken over: Waarom zingen vogels?, Hoe zingen vogels?, Vogelzang het jaar rond, Zangvogels in hun omgeving, Het leven van zangvogels en Zangvogels en de mens.

Eigenlijk is het evenals het boek van dezelfde auteur over de trekvogels, niet alleen een boek met een interessante tekst voor elke die zich in vogels interesseert, maar ook een kijkboek met een grote verscheidenheid van kleurenfoto's van zangvogels die in en soms ver buiten ons land zijn genomen. Ook hier weer een voornamelijk Groningse productie, want de belangrijkste vogelfotografen die aan dit boek meewerkten, zijn de Groninger L. Boon en H. Hut uit Den Boer. Er bevinden zich werkelijk juweeltjes van foto's onder.

Ook dit boek is zeer aantrekkelijk voor jong en oud die zich voor vogels interesseren. Het boek voldoet aan de moderne behoefte van veel kijken en toch is er voldoende in te lezen. Voor de prijs hoeft men de aanschaf niet na te laten.

Henk van den Brink: *Zangvogels in Europa*. 144 bladzijden, 215 kleurenfoto's (1996). Uitg. Rebo Productions B.V., Postbus 314, 2160 AH Lisse, (0252) 41 91 05. Prijs gebonden f 25,-, paperback f 12,95.

Trekvogels in Europa

Boordevol met kleurenfoto's, voornamelijk van Hans Hut, en een goede en verantwoorde tekst over de routes, bestemmingen en gedrag van de trekvogels is een bijzonder boek ontstaan. Geen ingewikkelde grafieken en tabellen maar een klip en klare, goed begrijpelijke tekst waarin het fenomeen 'vogeltrek' wordt besproken.

Het uitvergroten of klein afdrucken van bepaalde kleurenfoto's is meestal aan de ontwerpers van de lay-out van het boek uitbesteed. Bij foto's die over twee bladzijden zijn afgedrukt, pakt dat nog wel eens verkeerd uit. Overigens een commentaar voor de mooie foto's die echter allemaal wel in Nederland zijn genomen. De lezer moet dus geen plaatjes van vogels 'onderweg' verwachten, maar bij het lezen van de duidelijke tekst is dat geen gemis.

Op het omslag zijn onder meer een Grote Bonte Specht en een Zilvermeeuw afgebeeld. Nu niet bepaald mooie voorbeelden van trekvogels, maar fascinerend om te zien. Het is een boek dat aantrekkelijk is voor jong en oud waarbij de bijzonder lage prijs ook meespeelt.

Evenals het boek 'Zangvogels in Europa' is het boek een echte Groningse productie. Zowel schrijver als fotografen zijn voornamelijk bekende Groningse vogelmensen.

Henk van den Brink: *Trekvogels in Europa*. 143 bladzijden, 153 kleurenfoto's, 5 kaarten (1996). Uitg. Rebo Productions B.V., Postbus 314, 2160 AH Lisse, (0252) 41 91 05. Prijs gebonden f 25,-, paperback f 12,95.

The Hummingbirds of North America

Met niet minder dan vijfendertig vogelboeken op zijn naam is de Amerikaan Paul A. Johnsgard qua omvang van het oeuvre een soort ornithologische Vestdijk. Bij zijn studies bevinden zich 'The Grouse of the World' (1983), 'Cranes of the World' (1983) en 'The Plovers, Sandpipers and Snipes of the World' (1981), werken die naar oordeel van recensent niet het niveau halen van de vogelfamilieseries waarmee Christopher Helm en Pica Press ornithobibliofielen doet watertanden. Ook 'Hummingbirds of North America' verscheen voor het eerst in 1983. Dat jaar pakte dus voor de auteur wel heel productief uit. Er is nu een geheel herziene en uitgebreide herdruk, waarin de auteur van de totaal thans 319 erkende soorten kolibries (Sibley & Monroe 1990), de 47 soorten behandelt die in Noord-Amerika voorkomen; Als Noord-Amerika rekent Johnsgard het territorium gelegen ten noorden van de grens Panama-Colombia. In het boek wordt de materie gedegen doorgenomen. De 24 kleurenplaten met de soorten zijn behoorlijk verzorgd, waarbij overigens artisticeit het won van het streven om voorzien van deze illustraties het glibberige pad van de kolibrieterminatie altijd succesvol af te leggen.

GLO.

Paul A. Johnsgard: The Hummingbirds of North America. Second edition. 278 bladzijden. Met 24 kleurenplaten van Mark Marcuson, James McClelland en Sophie Webb (1983, 1997). Christopher Helm, A. & C. Black Publishers Ltd., 35 Bedford Row, London WC1R, England. ISBN 0-7136-3919-9. Prijs £ 35.00.

Where to watch birds in Bulgaria

Recensent bezocht Bulgarije voor het eerst in april 1973. Toen was als vogelgids voor dit land alleen ter beschikking het in 1962 verschenen 'Portrait of a river' en het in 1970 uitgekomen 'Where to watch birds in Britain and Europe' van John Gooders. Hoewel in 1973 fijne vogeldagen vielen te genieten (en ook van bijzondere ervaringen die niets met vogels kijken hadden uit te staan), bleef de mening hangen dat het bezoek meer had kunnen opleveren. Afgezien van enkele klinkende gebiedsnamen als het Burgasmeer en Srebarna langs de Donau, wisten wij eenvoudigweg niet waar te gaan om naar de begeerde soorten te speuren. Gezoek is nu niet langer nodig. In Bulgarije zijn voor wat de interesse in de nationale avifauna betreft hoopgevend ontwikkelingen aan de gang. Er is een Bulgarian Society for the Protection of Birds, opgericht in 1988, die deel uitmaakt van het netwerk van BirdLife International en er zijn prima ornithologen als Petar Iankov en Georgi Pchelarov, auteur respectievelijk illustrator van 'Where to watch birds in Bulgaria', een gids waarvan ik wens dat deze 25 jaar geleden had bestaan. Behandeld worden 39 vooraanstaande vogelgebieden met wat er te zien is. Achtereenvolgens neemt de auteur door het type gebied, hoe er te komen, welke vogelsoorten in welke seizoenen, moeilijkheidsgraad en al dan niet plaatselijk aanwezige faciliteiten als motorbrandstof, onderkomen, voedsel en te bezigen taal. Bijzondere gemakkelijk zijn de van

ieder terrein aanwezige kaartjes met daarop aangegeven waar in het gebied kans is op welke soorten. En dat zijn leuke dingen voor de bezoeker.

Bulgarije neemt in de Europese avifauna een bijzondere plaats in. Het herbergt binnen zijn grenzen soorten als Kroeskoppelikaan, de teruggekeerde Monniksgier, Keizerarend en overwinterende Roodhalsganzen en het is geruststellend dat lokale mensen enthousiast pogen deze waardevolle soorten te beschermen. Bezoek van Westerse vogelaars kunnen die pogingen ondersteunen. Uit het voorwoord van Bozhidar Ivanov, president van de Bulgarian Society for the Protection of Birds, blijkt dat ook dat vogelaars van harte welkom zijn. Voor degenen die hierop willen ingaan is dit boekje onmisbaar.

GLO.

Petar Iankov & Georgi Pchelarov: Where to watch birds in Bulgaria. 182 bladzijden. Met tekeningen en kaarten. Bulgarian Society for the Protection of Birds Popular Series No. 1. Uitgegeven door de 'Prof. Marin Drinov' Academie. Pensoft Publishers, Acad. G. Bonchev Str., Bl. 6, 113 Sofia, Bulgaria. ISBN 954-642-011-5. Prijs £ 11.95.

Broedvogels van Nord - Pas-de-Calais region in Frankrijk, 1985-1995

Voor vogelaars in de Benelux is de broedvogelatlas van Noord-West-Frankrijk bijzonder interessant omdat het goed aansluit bij de Lage Landen. Het gebied sluit aan op de Belgische grens in het noorden, de Noordzee in het westen en het estuarium van de rivier de Somme in het zuiden. De grote steden Duinkerken, Calais en Boulogne-sur-Mer vallen hieronder. Het geheel beslaat 12.250 km². Het gehele gebied wordt verdeeld in tien geografische districten. De kustlijn is 147 km lang en wordt verdeeld in 19 km kliffen en 78 km duinen en estuaria: Canche, Slack, Authie en de Somme.

De gegevens zijn door de Centrale Ornithologique du Groupe Nord bijeengebracht voor de tweede National des Oiseaux Nicheurs de France in de jaren 1985-1989. In waarnemingshokken van 10 x 10 km zijn de broedvogels ingetekend en in vogelvlucht zijn ze niet zo erg ver van ons vandaan. Natuurlijk hebben voor ons de vogels van de kliffen een extra aantrekkingskracht, maar ook Kwartel, Kwartelkoning, Middelste Bonte Specht en vele bij ons minder algemene soorten maken het gebied voor ons interessant. Na enkele hoofdstukken met waardevolle algemene biotoopbeschouwingen, volgen hoofdstukken met beschrijvingen van de behandelde districten en daarbij behorende broedvogels per soort. Per soort is een bladzijde gereserveerd met daarbij een duidelijke verspreidingskaart waarvoor een 'overlay' is bijgesloten. De index van de Franse vogelnamen is als losse boekenlegger ingesloten. Deze groene boekenlegger is onontbeerlijk, omdat de soorten dus niet op de gebruikelijke volgorde zijn opgenomen maar op biotoopgebied.

De soortbeschrijvingen zijn door verscheidene auteurs geschreven, een veel gebruikte vorm van samenwerking.

Van 41 vogelsoorten vragen de bescherming en

behoud van de broedgebieden extra aandacht. Prioriteit vragen daarbij Kwartelkoning, Roerdomp, Watersnip, Grutto, Paapje, Klapexster, Kerkuil, Woudaapje, Wulp en Porseleinhoen. Van de volgende vogelsoorten wordt ook snelle actie verwacht om ze te behouden; Steenuil, Boomleeuwerik, Scholekster, Waterspreeuw, Snor, Griel, Tapuit, Tureluur en Grote Karekiet.

Jean-Charles Tombal (coördinator): Les Oiseaux de la Région Nord - Pas-de-Calais. Effectifs et distribution des espèces nicheuses: période 1985-1995. Le Héron 29: 1-336. 46 zwartwittekeningen, 5 kaarten, 46 zwartwittekeningen, 10 kleurenplaten, 14 zwartwittfoto's, 33 kleurenfoto's, 164 verspreidingskaarten (1996). ISBN 2-9510339-0-7. Prijs FF 250 (inclusief verzendkosten) te bestellen bij Centrale Ornithologique Régionale, 38 rue de la Nation, F-59296 Avesnes-le-Sec, Frankrijk, telefoon (0327) 25 66 74.

Zie ook Jean-Charles Tombal (coörd.): The breeding birds of the Nord - Pas-de-Calais region in France (1985-1995). Bird Census News 9 (1): 2-17 (1996).

Bidden voor de kost

Wetenschappelijk onderzoek beantwoordt vragen of vervangt ze door nieuwe: dat proces gaat onafgebroken door. Het is goed om af en toe eens pas op de plaats te maken om te rapporteren over de verworven kennis. Dit boekje is daarvoor een goede gelegenheid. Het beschrijft de huidige kennis over vogels die biddend (zoals Torenvalken) aan hun voedsel komen. Ze zweven kennelijk tegen de wind in met de snelheid van de wind en verliezen geen hoogte.

Hoe is dit gedrag aërodynamisch te verklaren en is dit zweefgedrag vergelijkbaar met het zweven waarbij een afstand wordt overbrugd? De vraag is hoeveel houdt de vogel er aan over? Onderzoek door medewerkers en studenten van de afdeling Biologie van de Rijksuniversiteit Groningen leverde enkele antwoorden en veel nieuwe vragen. Daarover gaat het boekje 'Biddend voor de kost', dat is opgebouwd uit twee delen.

In 'Vliegkunst in vogelvlucht' maken wij kennis met de bouw van het vliegapparaat, de gangbare gedachten over de evolutie van het vliegen, de geschiedenis van het denken daarover en de huidige opvattingen over de natuurkunde van het vliegen.

Het tweede deel 'Torenvalken en andere bidders' gaat over de resultaten van het Groningse onderzoek. Het laat de huidige stand van het vraagstuk zien en vertelt over de manier waarop onderzoek werd verricht. Achtergrondinformatie, die niet in wetenschappelijke artikelen terug is te vinden, krijgt hier aandacht evenals ongepubliceerde resultaten. Die laatste zijn vaak extra interessant omdat ze nog niet passen in de verzonnen verklaringen.

Het bidden van de Bonte IJsvogel, Grote of Wit-oogtorenvalk, Grijze Wouw en Zwaluwstaartwouw werd bestudeerd in Kenia. Met de valkerij werd ervaring opgedaan om met drie Torenvalken te kunnen experimenteren.

'Bidden voor de kost' is een klein stukje Nederlandse dierkunde geschreven ter gelegenheid van de 125ste verjaardag van de Nederlandse Dierkundige Vereniging die dat vakgebied van de biologie vertegenwoordigt.

John J. Videler: Bidden voor de kost. 87 bladzijden, 31 figuren (1997). ISBN 90-73348-82-X. Paperbound. Uitg. Backhuys Publishers, Postbus 321, 2300 AH Leiden, (071) 517 02 08 (bezoekadres Warmonderweg 80, 2341 KZ Oegstgeest). Prijs f 24,50 (inclusief verzendkosten).

Themanummer over de Kwartelkoning

Het Duitse ornithologische tijdschrift 'Die Vogelwelt' gaf in samenwerking met het Dachverband Deutscher Avifaunisten (DDA) en het Landesbund für Vogelschutz in Bayern e.V. (LBV) een themanummer uit over de Kwartelkoning. Een groot aantal auteurs geeft in 21 artikelen informatie over de Kwartelkoning.

Een groot deel van de artikelen behandelt de bescherming van deze vogelsoort en de maatregelen die voor het behoud nodig zullen zijn. De verspreiding in Groot-Brittannië, Oostenrijk, Tsjechië, Slovenië, Letland, Estland, Rusland, Bulgarije, België en enkele delen van Duitsland komen aan de orde.

Een overzicht over de aantallen in de landen van Europa verschaft een beeld van achteruitgang, terwijl de grootste aantallen voorkomen in Oost- en Midden-Oost-Europa. Daar waar de landbouw nog niet zulke nadelige gevolgen heeft voor de soort. Een groot deel van de nesten wordt door steeds vroeger maaien van hooiland verstoord en snelle maaimachines doden vele jongen nog voordat ze vliegvlug zijn geworden. Dit zijn onder meer de grote problemen die de Kwartelkoning tot een sterk bedreigde vogelsoort hebben gemaakt.

In de jaren 1989-1991 werd het aantal territoria van de Kwartelkoning in Nederland geschat op 50 tot 150.

Die Vogelwelt. Beiträge zur Vogelkunde. Themenheft: Wachtelkönig. Beiträge zur Biologie und zum Schutz des Wachtelkönigs. Herausgegeben von LBV & A.J. Helbig, M. Flade jaargang 118 (1997), Heft 3-4, bladzijden 113-250. Het themanummer is te bestellen bij de uitgever Aula-Verlag, Postfach 1366, D-65003 Wiesbaden, Duitsland, telefoon (0611) 37 30 60, fax (0611) 37 43 51. Konto-nr. 15199911. Prijs DM 28,-, onder vermelding van 'Themenheft Wachtelkönig, Bestell-Nr. 315-00959'.

Voor geïnteresseerden in de Kwartelkoning is het goed om te weten dat zojuist in Frankrijk is verschenen 'Le rôle des genêts' door Joël Broyer, uitg. Eveil Editeur, 10 rue Goulebenèze, F-16710 Saint-Yrieix, Frankrijk. Prijs FF 79,- en verkrijgbaar bij La Ligue pour la Protection des Oiseaux (LPO), Corderie Royale, B.P. 263, F-17305 Rochefort Cédex, Frankrijk.

Zie ook Philippe Ryelandt (1998): Le Rôle des genêts en Wallonie: 1997, une année plutôt bonne. Aves Contact 34 (1): 26.

Breeding Birds of Southern Africa

Auteur Peter Steyn is een autoriteit op het gebied van de avifauna van zuidelijk Afrika. Zijn oeuvre omvat zes belangrijke studies over verschillende aspecten van de ornithologie. Daarnaast is hij in zijn land een vermaard spreker. De titel van zijn nieuwste werk 'Breeding Birds of Southern Africa' dekt niet geheel de lading; de subtitel 'Nesting Birds. The breeding habits of Southern African Birds' doet dat veel meer. In feite gaat het

om een atlas (ook voor wat betreft formaat) waarin Steyn balts, nestplaatskeuze, eieren en verzorging van jongen behandelt van een groot aantal vertegenwoordigers van de ruim 700 vogelsoorten die in zuidelijk Afrika broeden, inclusief de subantactische eilanden. Hoewel het even wennen is dat de aard van de studie een overvloedig aantal nestfoto's met zich meebrengt, geeft het werk een superieur beeld van zuidelijk Afrikaanse habitats en zijn avifauna. De stroom vogelaars die op reis gaat naar dit deel van het continent, neemt jaarlijks toe. Dit boek vormt een welkome aanvulling op de omvangrijke ornithologische bibliotheek die helpt zo'n reis voor te bereiden of deze na terugkeer te evalueren.

GLO.

Peter Steyn: *Breeding Birds of Southern Africa. The breeding habits of Southern African birds.* 240 bladzijden. Rijk geïllustreerd met foto's (1996). Fernwood Press, P.O. Box 15344, 8018 Vlaeberg, South Africa. Christopher Helm (Publishers) Ltd., A. & C. Black Publishers Ltd., 35 Bedford Row, London WC1R 4JH, Engeland. ISBN 0-7136-4765-5. Prijs £ 40.00 (circa f 125,-).

6de Jaarboek van Limburgse Koepel voor Natuurstudie (LIKONA)

In het LIKONA-Jaarboek 1996 behandelt het geologisch artikel de oorsprong van een aantal opvallende en toeristisch bekende gesteenten in Belgisch Midden-Limburg. Het item over fossielen werpt een nieuw licht op de ontstaansgeschiedenis van een Haspengouwse beekvallei. Het orchideeënonderzoek verschaft een beeld van de evolutie van deze opvallende planten gedurende de laatste decennia. Het artikel over spinnen illustreert hoe speciaal de Limburgse mijn-terris in België zijn voor deze diergroep. Het artikel over kevers bewijst dat er steeds nieuwe ontdekkingen worden gedaan in de Limburgse natuur, het artikel over vissen geeft een overzicht van een grootscheeps inventarisatie-onderzoek dat heel wat nieuwe inzichten opleverde.

Tot slot geeft het item over vogels een beeld (bladzijden 50-65) van niet minder dan zeventien jaar volgehouden watervogeltellingen in de Belgische Maasvallei met als conclusie dat het vogelbestand er in de loop der jaren drastisch veranderde.

De aantallen watervogels die in de winter in de Maasvallei overwinteren namen sterk toe gedurende de periode dat Jan Gabriëls, Filip De Ridder en Luc Crèvecoeur ze tellen. Dit heeft te maken met het feit dat door de ontgrinding in de Maasvallei grote waterplassen zijn ontstaan waar tal van vogelsoorten op kunnen rusten of voedsel zoeken. Het is vaak mogelijk heel wat van deze plassen met weinig kosten en energie geschikt te maken voor niet alleen de wintergasten die er elk jaar weerkeren, maar ook voor tal van broedvogels. Eén van de belangrijkste factoren die er op en rond de plassen dient te heersen, is rust. Uit het onderzoek blijkt dat de Maasvallei voor tal van vogelsoorten in de provincie het overwinteringsgebied bij uitstek vormt. Het is daarom van groot belang dat de belangrijkste plassen als na-

tuurgebied worden ingericht. Recreatie en natuurbehoud kunnen op een aantal plaatsen gemakkelijk samengaan, maar de jacht dient daar niet meer plaats te vinden.

Aanvullend is er een gecommuniceerde literatuurlijst van honderd publicaties (waaronder veel literatuur over vogels zoals monitoring van bosvogels, kolonievogels en zeldzame broedvogels, Ornithologische Werkgroep 'Demervallei', fenologie zomervogels 1996, zeldzame vogelsoorten, vogels in Schuylensbroek, recente waarnemingen, zeldzame reigerachtigen, Blauwe Reiger in Vlaanderen, broedvogels in Belgisch-Limburgse Maasvallei, broedvogels in Maasdal, weidevogels in Zwarte Beek-vallei, Ringsnavelmeeuw, IJsvogel in relatie met beekbeheer, Oeverzwaluw in 1995, eerste waarneming van Geelbrauwgors, Kerkuil in de Grensmaas 1996, Slechtvalk is terug, Oehoes in Limburg, ornithologisch jaarverslag 'De Maten' 1996, binnengekomen vogels in Natuurhulpcentrum Opglabbeek).

Circa tien werkgroepen brengen verslag uit over dat jaar, waaronder de vogelwerkgroep (verslag van Jan Gabriëls) over onderzoek naar Ortolaan, Grauwe Klauwier, Kerkuil, Blauwe Reiger, Dod-aars, Fuut, Roek, weidevogels, bosvogels, broedvogels zuidelijke Maasdal, bijzondere broedvogels en nieuwe projecten.

Jaarboek 1996. Redactie Jan Stevens. 102 bladzijden, vele kleurenfoto's en figuren (1997). Uitg. Limburgse Koepel voor Natuurstudie (LIKONA), contactadres Provinciaal Natuurcentrum, Provinciaal Begijnhof, Zuivelmarkt 33, B-3500 Hasselt, (011)21 02 66. Het LIKONA-Jaarboek 1996 is te bestellen door storting van Bfr. 400 op rekeningnummer 000-0400447-31 van het Provinciaal Natuurcentrum, onder vermelding 'LIKONA-Jaarboek 1996'.

NJN, gemeenschap van individualisten

Er is veel moed voor nodig om de geschiedenis van de Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie, die in 1920 werd opgericht, op schrift te stellen. Niemand die dat misschien beter zou kunnen doen leek Marga Coesèl. Haar werd gevraagd haar in 1988 verschenen boekje 'Van klunzen, vaklui en oude sokken' verder uit te werken. En zo is het gekomen dat er nu een zeer uitgebreid boek voor ons ligt dat de geschiedenis en het karakter van de Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie (NJN) tot in de finesses beschrijft. Marga Coesèl weet het karakter, de sfeer in deze heel speciale vereniging op een werkelijk uitzonderlijke wijze naar voren te brengen.

De NJN heeft veel belangrijke en leidinggevende Nederlanders voortgebracht en de meesten kijken met grote voldoening en niet zelden met weemoed terug op de periode dat zij lid waren van deze vereniging. Bovendien constateren zij vaak dat ervaringen en kennis die zij in die tijd hebben opgedaan, van grote en positieve invloed waren op hun latere leven. De NJN blijkt in tal van opzichten een uitstekende leerschool te zijn geweest.

Het ware karakter van de NJN heeft nauwelijks een wijziging ondergaan. Heel veel lezers kun-

nen dat beamen, want velen van hen zijn in de afgelopen 77 jaar lid geweest van de NJN, die hen soms voor een belangrijk deel heeft gevormd. Ook niet-leden van de bond kunnen zich amuseren met de geschiedenis van de NJN en zich verbazen over hetgeen de bond tot stand heeft gebracht. De kritiek op Natuurmonumenten heeft de natuurbescherming in Nederland ongetwijfeld een andere wending gegeven.

Het boek behandelt in chronologische volgorde de geschiedenis van 1920-1930 toen de bond vorm kreeg, 1930-1940 de periode van bloei, 1940-1945 voorhoede of achterhoede, 1945-1950 onstuimige jaren, 1950-1960 naar een nieuwe bloei, 1960-1970 in een veranderende maatschappij, 1970-1980 betrokken, maar toch afzijdig en 1980-heden onverminderd vitaal. Er wordt afgesloten met een prachtig geformuleerde terugblik en een blik in de toekomst. Tot slot is er nog een uitgebreide literatuurlijst.

Vele historische zwartwitfoto's illustreren deze uitzonderlijke geschiedenis van een bijzondere jeugdbond, maar ook over de natuurstudie en de natuurbescherming gedurende het grootste deel van deze eeuw.

Marga Coesèl: de NJN, een gemeenschap van individualisten. 221 bladzijden, met vele tekeningen en zwartwitfoto's (1997). ISBN 90-803988-1-0. Uitg. Opulus Press Nederland AB, Van de Valk Boumanweg 180Y, 2352 JD Leiderdorp, (071) 589 01 68. Prijs f 37,50.

Onderzoek naar faunamateriaal uit Neolithische nederzettingen

De overgang van een jagers- en verzamelaarscultuur naar een boerenbestaan tijdens het Neolithicum (Jonge Steentijd, 4350-2000 v. Chr.) vond in Nederland niet overal op hetzelfde moment plaats. De Neolithische mens bezat reeds

vroeg kennis van akkerbouw en veeteelt, maar kon dit alleen in praktijk brengen als de landenschappelijke omstandigheden dit mogelijk maakten. Dit concludeert Jörgen Zeiler in zijn onderzoek naar Neolithische nederzettingen waarop hij op 9 oktober 1997 promoveerde aan de Rijksuniversiteit Groningen.

De onderzochte nederzettingen bevonden zich in vochtige gebieden met voornamelijk een gemengde voedsleconomie. Als de omstandigheden echter droog genoeg waren en er voldoende ruimte beschikbaar was, werd de jacht bijna geheel verlaten en schakelde de bewoners over op veeteelt en akkerbouw, ook als andere groepen in de omgeving nog intensief jacht bedreven. Pas vanaf de Midden Bronstijd (circa 1650 v. Chr.) wordt overal in Nederland het belang van jagen, vissen en verzamelen in de voedsleconomie ondergeschikt.

Zeiler onderzocht het faunamateriaal van drie Neolithische nederzettingen: Swifterbant (Oostelijk Flevoland), Hazendonk (Zuid-Holland) en Kolhorn (Noord-Holland). Swifterbant en Hazendonk lagen in zoetwatermoerasgebieden, terwijl Kolhorn in het zoute en brakke kustgebied gelegen was. Door de gevonden dierlijke botresten vast te stellen op soort, geslacht of familie en door analyse van (slacht)leeftijden en gebruikssporen kon er worden gereconstrueerd hoe de veestapel eruit heeft gezien, op welke dieren jacht werd gemaakt en in welke seizoenen dit voornamelijk plaatsvond. Zeiler bracht het geheel aan gegevens in kaart door zijn onderzoeksresultaten te vergelijken met bestaande gegevens van veertien andere nederzettingen uit hetzelfde gebied.

Uit de gevonden resten is af te leiden dat er gedurende een langere periode en over verschillende seizoenen mensen in de nederzettingen aanwezig waren. Hiermee kan echter niet worden bewezen dat er permanente bewoning bestond. Mogelijk woonde men van het voorjaar tot de herfst in de nederzetting om in de winter alleen vanuit het basiskamp terug te komen als er moest worden gejaagd. Een andere plausibele mogelijkheid is dat gedurende sommige jaren de omstandigheden gunstiger waren zodat er sprake was van afwisseling tussen seizoens- en permanente bewoning.

In Swifterbant en Hazendonk werd voornamelijk jacht gemaakt op pelsdieren, zoals Visotter en Bever, en op grof wild, als Everzwijn en Edelhert, terwijl in Kolhorn veel resten van vogels zijn teruggevonden.

Van veel vogelresten kon geen exacte soort worden herkend, maar soms kon de familie worden vastgesteld, zoals *Cygnus spec.*, *Anas spec.*, *Gavia spec.*, *Aythya spec.*, *Haliaeetus spec.*, *Aquila spec.* of *Branta spec.*

De vondsten in Swifterbant leverden op: Wilde Eend, Tafelend, Kuifeend, Bergeend, Knobbelswaan, Kraai (*Corvus corone*), Zeearend, Aalscholver, Roerdomp, Zilvermeeuw, Vlaamse Gaai en een kleine steltloper.

De vondsten bij Hazendonk (Vlaardingen) vermeldden onder meer Wilde Eend, Knobbelswaan,

Oehoe, Kraai (*Corvus corone*), Grauwe Gans en *Aquila/Haliaeetus spec.*)

Omdat Kolhorn aan de kuststreek lag, werden daar de meeste vogelsoorten vastgesteld: Wintertaling, Zomertaling, Wilde Eend, Grauwe Gans, Rotgans, Parel-duiker, Roodkeel- of Parel-duiker, Fuut, Jan van Gent, Flamingo (*Phoenicopterus ruber*), Bonte Strandloper, Smient, Slobeend, Bruine Kiekendief, Goud-/Zilverplevier, Kanoetstrandloper, Kemphaan, Gele Kwikstaart, Kraai (*Corvus corone*), Tafelend, Kraakend, Kwartel en Zilvermeeuw.

De resten van de Zeearend bij Swifterbant behoeven geen aanduiding te zijn dat deze soort daar toentertijd ook broedvogel was.

Visserij werd in alle drie gebieden uitgeoefend; in Swifterbant en Hazendonk zoetwatervisserij, terwijl men in Kolhorn alleen zeevis heeft aangevonden. Bovendien zijn daar resten teruggevonden die wijzen op mosselconsumptie. De veestapel heeft in alle gebieden voornamelijk bestaan uit runderen. In mindere mate werden ook varkens gehouden. Opvallend is dat schapen en geiten nauwelijks een rol in de veeteelt hebben gespeeld, hoewel de natuurlijke omstandigheden voor deze soorten bijzonder gunstig waren. Waarschijnlijk heeft dit te maken met de geringe economische belangstelling voor de soort. Men had pels en in overvloed en zodoende geen behoefte aan wol.

Jörgen Tiemen Zeiler: Hunting, fowling and stockbreeding at neolithic sites in the western and central Netherlands. 211 bladzijden, 82 tabellen, 26 figuren, Nederlandse samenvatting (1997). Proefschrift. Uitg. ArchaeoBone, J.T. Zeiler, Vakgroep Archeologie, Poststraat 6, 9712 ER Groningen, (050) 363 67 26. Prijs f 45,-.

Wegverlichting en Natuur

In de Ontsnipperingsreeks van de Dienst Wegen Waterbouwkunde van Rijkswaterstaat en in nauwe samenwerking met het Instituut voor Bos- en Natuuronderzoek - Dienst Landbouw Onderzoek (IBN-DLO), is een uitvoerige literatuurstudie verschenen over de werking en effecten van licht en verlichting op de natuur. Het is een volumineus en waardevol rapport geworden en het is in ieder geval voor Nederland, enig in zijn soort. De werking van licht op de natuur wordt voor zover bekend vakkundig en per soortgroep beschreven. Onder licht verstaan wij in onze tijd natuurlijk ook kunstlicht en de problemen en/of positieve invloeden die dat op kan leveren voor mens, flora en fauna. In Nederland is daarover slechts zelden gepubliceerd, hoewel er zeker wel kleine mededelingen worden gedaan en in samenvattende artikelen worden soms gegevens impliciet 'meegenomen'. Gericht te toetsen veldonderzoek wordt dus gemist. Vandaar dat de meeste bronnen uit dit rapport uit het buitenland stammen. Daar zijn de veldcondities lang niet altijd dezelfde als in het zo met kunstlichtbronnen bezaaide Nederland. Licht en warmte gaan van nature samen maar dikwijls niet bij kunstlicht, onder lantaarnpalen bijvoorbeeld. Over de gevolgen van kunstlicht zal eveneens nader onderzoek nodig zijn. Verwacht mag worden dat veel

onderzoekers dit rapport zullen aangrijpen om zelf op onderzoek te gaan. Ook vogelwerkgroepen kunnen hierbij belangrijke bijdragen leveren. Misschien gecoördineerd door Sovon? De redactie van het Vogeljaar wil graag gelegenheid geven tot publicatie van mededelingen of onderzoeken inzake kunstlicht/warmte en het voorkomen/gedrag van vogels.

Pierre Maréchal.

J.G. de Molenaar, D.A. Jonkers & R.J.H.G. Henkens, Wegverlichting en Natuur I. Een literatuurstudie naar de werking en effecten van licht en verlichting op de natuur 1997, 292 bladzijden, foto's, tabellen, figuren en een zeer uitgebreide literatuuropgave. Bestelbaar bij IBN-DLO te Wageningen door overmaking van f 70,- op postgiro 539 105 988 (onder vermelding van DWW- Ontsnipperingsreeks no. 34 en de titel).

Interessante niet in het bovenstaande rapport genoemde literatuur: Boot, K. (1985): The Nocturnal Naturalist. London; T. de Boer (1996): Sleep regulation in the Djungarian hamster. The effects of temperature, photoperiod and daily torpor. Proefschrift RUG, Groningen: Callahan, P-S (1977): Turning in to Nature. Solar Energy, Infrared Radiation and the insect Communication System, London; Coenradie, K. (1996): Natuur schreeuw om donker. Tweede Kamer wil terughoudendheid bij verlichting van snelwegen. De Telegraaf 21-12-1996, bladzijde 23; Maréchal, P. (1989): Over een aantal vooroordelen van de mens en de moderne gevaren voor Nachtzwaluwen *Caprimulgus europaeus*, Het Vogeljaar 37 (6): 306-312; H.J.R. Perdijk (1993): Plantengemeenschappen en zonnevlekken. Bedum.

Ortolanen-Symposium II, Westfalen (BRD)

In mei 1996 is in het Duitse Recklinghausen het tweede symposium gehouden over de Ortolaan (*Emberiza hortulana*). Naast algemene bijdragen, is verslag gelegd van drie bio-acoustische onderzoeken en maar liefst vijftien zogenoemde regionale bijdragen. Naast bijdragen uit Frankrijk, Oostenrijk, Zweden, Hongarije, Tsjechië, Bulgarije, etc., was ook dit maal Nederland weer vertegenwoordigd. J. Rademaker (VWG Zuid-Oost-Achterhoek) beschrijft in het rapport de geschiedenis en het voorkomen van de Ortolaan in de Zuid-Oost-Achterhoek tussen 1974 en 1996. Het dossier over de Ortolaan in Europa geeft geleidelijk steeds meer inzicht in de problematiek rond deze snel verdwijnende gorsachtige. Het derde symposium zal in Stockholm (Zweden) worden gehouden in het jaar 2000. Dan hoopt men meer kennis over de situatie in Rusland, uit de overige voormalige Sowjetrepublieken en andere voormalige Oostbloklanden te kunnen uitwisselen. Overigens is ook het overzicht van de perspublicaties interessant. Bijvoorbeeld een bericht uit 1997 over de voormalige Franse president Mitterrand die Ortolaan at. Het is goed te zien hoe een actieprogramma dat in 1984 vaste vorm begint te krijgen gedegen vruchten afwerpt. Hoewel de Ortolaan zelf er tot dusver niet erg veel van heeft kunnen profiteren.

P.M.

Bernd von Bülow (1997): II Ortolan-Symposium 17-18. Mai 1996 in Westfalen, Ergebnisse, Haltern 1997, 197 bladzijden, figuren, biotoefoto's in kleur, een nestfoto en een foto van een mannelijke Ortolaan. Bestelbaar

door overschrijving van DM 30,- naar Biologische Station Kreis Recklinghausen e.V., Kreissparkasse Recklinghausen, BLZ 426 501 50. Konto 750 055 95. Onder vermelding van de hier boven genoemde titel.

Zie eventueel ook: Themanummer Ortoolaan Vogeljaar (1984) 32, Vogeljaar (1986) 34: 73-81. Vogeljaar (1995) 43: 215-217.

Europese broedvogelatlas is verschenen

Pas geleden is in de Engelse taal de Europese broedvogelatlas verschenen. De index van de vogelnamen is in vijftien talen verschenen en ook de inleiding (acht bladzijden) is bovendien nog in veertien talen opgenomen. Bij de bespreking van de vogelsoorten worden ook de veertien vogelnamen van de landen vermeld. Is men de Engelse taal dus niet voldoende machtig dan komt men er toch goed mee uit de voeten. Jammer dat de bijkomende hoofdstukken aan het slot van het boek ook niet in ten minste enkele van de meest gebezigde talen zijn vertaald.

Het loodzware boek van ruim negenhonderd bladzijden was er echter nog dikker en zwaarder door geworden. Zorg bij het bekijken van het boek daarom dat u op een stevige stoel zit, een stevige tafel en goed licht. Van het vasthouden van het boek zou men misschien een lamme arm kunnen krijgen.

Over het algemeen zijn per soort een of twee bladzijden gereserveerd. Een zwartwittekening (van 27 tekenars uit elf landen, waaronder Jos Zwarts) geeft aan welke soort wordt besproken en een grote kaart van Europa geeft de verspreiding aan. Grafieken, tabellen en figuren zijn, indien nodig, toegevoegd aan de tekst.

Die tekst is weliswaar kort gehouden, maar wel samenvattend en geeft aan hoe de stand van zaken er in Europa voorstaat. Die teksten zijn door een team van 450 auteurs uit 38 landen geschreven. Van 62 soorten is het voorkomen zeer beperkt.

De EBCC (= European Bird Census Council) verzorgde de tekst en de kaarten en de atlas is het resultaat van het werk van ruim 10.000 veldwaarnemers afkomstig uit elk Europees land. Meer dan honderd regionale en nationale atlas- en gingen aan deze atlas vooraf.

Het gebied dat in de atlas wordt behandeld verschilt van het West-Palearctische gebied, doordat de eilanden in de Middellandse Zee die behoren tot Noord-Afrikaanse landen, Cyprus en de Canarische Eilanden niet zijn opgenomen. Ook Aziatisch Turkije en Groenland zijn niet in de atlas vertegenwoordigd.

In het voorwoord geeft professor dr. K.H. Voous in grote lijnen aan waarom de atlas van belang is in de context van de veranderingen waaraan de vogelwereld van Europa zoal onderhevig is. Het was de bedoeling dat het veldwerk voor de atlas zou plaatsvinden in de jaren 1985-1988. Sommige landen hadden daar iets langer de tijd voor nodig.

De stippen op de kaarten verwijzen naar zes categorieën. Of die voor kleurenblindten altijd wel goed van elkaar zijn te onderscheiden is te hopen.

De kaarten geven een spannend en zo duidelijk mogelijk beeld van het verspreidingsgebied van de broedgebieden van de Europese vogelsoorten. Het is nu gemakkelijk te overzien waar soorten broeden die niet in ons land broedend worden aangetroffen. Sommige soorten dichterbij dan wij misschien hadden gedacht, andere soorten hebben een frappante verspreiding die ons niet direct zo zou zijn opgevallen.

Vergelijk de Kuifduiker eens met de Geoorde Fuut, het Stormvogeltje met het Vaal Stormvogeltje, de Aalscholver met de Kuifaalscholver, de Grote en de Kleine Zilverreiger, of de Blauwe en de Purperreiger of vergelijk eens de broedgebieden van de Wilde Zwaan (tot in Zuid-Zweden) en de Kleine Zwaan, kijk eens naar de uiteenlopende broedgebieden van de ganzen. Kent u het broedgebied van het Bokje?

Kijk eens naar de broedgebieden van de Witoog-eend, Toppereend of de IJseend. Sommige vogelsoorten broeden aanmerkelijk dichter bij ons land, dan wij misschien in eerste instantie hadden gedacht. Waar zouden de bij ons doortrekkende Hoppen broeden? Hoe spannend wordt de verspreiding van allerlei steltlopers? Hoe staat het met de verspreiding van de Roodmus? Tot hoe noordelijk broedt de Wielewaal? Wat zijn de broedgebieden van de Belfijster? Hoe verschillend zijn de broedgebieden van de Rosse en Grauwe Franjepoot? En kijk eens naar de Oeverpieper hoe die soort in België en Nederland een witte plek vormt. Alleen al met het bekijken (en vergelijken) van de verspreidingskaarten kan men heel wat tijd zoet zijn. De tekst en de figuren leveren daarnaast ook nog heel veel informatie. Het zou te veel zijn om hier nader op in te gaan. Indien een vogelsoort is gesponsord dan wordt dat onderaan de tekst per soort vermeld en het is aardig om te zien welke personen of organisaties zich bepaalde soorten hebben aangetrokken. Zonder die sponsoren was zo'n uitgave misschien minder gemakkelijk verschenen.

Wie voor de Nederlandse vogelnamen verantwoordelijk is, werd niet duidelijk. In elk geval zijn veel klassieke namen gebleven zoals Eidereend, Vlaamse Gaai, verkleinwoorden zijn vaak gebleven zoals Goudhaantje en Paapie, soms hebben de (inmiddels verouderde) spellingsregels toegeslagen zoals bij Holeduif, Notekraker, Steppiekiekendief en andere steppenvogels, de naam Zomertortel blijkt algemeen wel te zijn aangeslagen. Nieuw bij de soortnamen is de Spoor Kievit. Trouwens, bepaalde namen zijn gebleven, zoals Waaierstaartrietzanger! Het zal ons benieuwen of er ooit nog eens een door iedereen aanvaarde lijst zal komen met officiële vogelnamen van vogels die in ons land kunnen voorkomen.

Dat in het redactieteam van reusachtige uitgave Ward J.M. Hagemeijer als eerste auteur en Johan Bekhuis, Rob Bijlsma en Chris van Turnhout als mederedacteuren worden genoemd, mag ons veel voldoening geven dat het Nederlandse aandeel aan de totstandkoming van dit monumentale boek enorm mag worden genoemd.

E.J.M. Hagemeijer & M.J. Blair (redacteuren): The EBCC Atlas of European Breeding Birds: Their Distribution and Abundance. 903 bladzijden, vele figuren, tabel-

len, grafieken en zwartwitvogeltekeningen, kaarten (1997). Uitg. T. & A.D. Poyser Ltd., 24-28 Oval Road, London NW1 7DX, United Kingdom. ISBN 0-85661-091-7. Prijs £ 55,-.

Rottum natuurlijk..., een evaluatie van monitoringgegevens en beheer

Het rapport 'Rottum natuurlijk...' bevat een evaluatie van de ontwikkelingen op het gebied van morfologie, vegetatie en vogels op de eilanden Rottumeroog en Rottumerplaat in relatie tot het gevoerde beheer. Het is opgesteld in opdracht van de Beheersadviescommissie Kustverdediging Rottumeroog (BAKR) door Rijkswaterstaat directie Noord-Nederland en Staatsbosbeheer Groningen.

In de BAKR zijn de ministeries van Verkeer en Waterstaat (V&W), en Landbouw, Natuurbeheer en Visserij (LNV), Staatsbosbeheer, de provincie Groningen, de gemeente Eemshoofd, de Vereniging van Oevereigenaren, de Stichting Vrienden van Rottumeroog en Rottumerplaat en de Wadvereniging vertegenwoordigd.

De BAKR is zes jaar geleden ingesteld naar aanleiding van de commotie rond de toenmalige plannen de onderhoudswerkzaamheden op beide Waddeneilanden te staken. Door de minister van Verkeer en Waterstaat is in 1991 besloten het onderhoud aan Rottumeroog voort te zetten en dat op Rottumerplaat te staken, waarbij afgesproken is dat na vijf jaar een evaluatie zou plaatsvinden van het uitgevoerde onderhoud.

De BAKR heeft eind 1996 geadviseerd het onderhoud op Rottumeroog voor een periode van vijf jaar voort te zetten en het gestaakte onderhoud aan Rottumerplaat niet te hervatten (zie bijlage).

Hoewel voortzetting van de onderhoudswerkzaamheden op Rottumeroog volgens het evaluatierapport een verdere afbraak van het eiland niet kan voorkomen, kan wel de duinontwikkeling op het eiland worden bevorderd. Door de natuurlijke verplaatsing van het eiland in zuidoostelijke richting zal met name aan de zuidoostzijde aanzanding plaatsvinden. Hierop kan worden ingespeeld door op deze plekken de komende jaren stuifschermen te plaatsen en helm te planten om zand te vangen. In het evaluatieonderzoek is tevens vastgesteld dat het beëindigen van het onderhoud op Rottumerplaat niet heeft geleid tot ongewenste effecten.

Ten aanzien van het opruimen van de harde verdedigingsconstructies op beide eilanden heeft de BAKR geadviseerd om alleen gemakkelijk te verwijderen delen van kunststofdoek en gaas en de over het strand verspreid liggende stenen op te ruimen.

De beheerders van beide eilanden: Rijkswaterstaat, Landbouw, Natuurbeheer en Visserij en Staatsbosbeheer hebben besloten het advies van de BAKR over te nemen.

J.J. Huizing, J. van den Bergh, G. Hageman, T. de Jonge & H. Hut: Rottum natuurlijk... Een evaluatie van monitoringgegevens en beheer. 68 bladzijden, 29 figuren, 12 tabellen, 3 kleurenfoto's (1996). ISBN 90 369 3541 5. Uitg. Rijkswaterstaat Directie Noord-Nederland &

Staatsbosbeheer Groningen. Notanummer RWS: NN-ANW 96-05.

Nadere inlichtingen verkrijgbaar bij Rijkswaterstaat, Directie Noord-Nederland, postbus 2301, 8901 JH Leeuwarden, t.a.v. drs. J.J. Huizing, (058) 234 43 72 of ing. G. van Brakel, (050) 599 23 16.

Bijlage: met het advies van de BAKR

Aanleiding

De BAKR is in 1991 ingesteld naar aanleiding van de commotie rond de toenmalige plannen de onderhoudswerkzaamheden op de beide waddeneilanden te staken. In 1991 is door de minister van V&W besloten het onderhoud aan Rottumeroog voort te zetten en dat op Rottumerplaat te staken, waarbij afgesproken is dat na vijf jaar een evaluatie zou plaatsvinden van het uitgevoerde onderhoud. Als voorwaarde werd gesteld dat de onderhoudswerkzaamheden, met als doel de levensduur van Rottumeroog te verlengen, op een natuurvriendelijke en extensieve wijze zouden worden uitgevoerd.

Beheersevaluatie

In opdracht van de BAKR is door Rijkswaterstaat Directie Noord-Nederland en Staatsbosbeheer Groningen in 1996 een beheersevaluatie uitgevoerd. Centraal in deze rapportage staat de evaluatie van de gemonitorde ontwikkelingen op het gebied van morfologie, vegetatie en vogels op de eilanden Rottumeroog en Rottumerplaat in relatie tot het gevoerde beheer. De belangrijkste uitkomsten van het evaluatie-onderzoek zijn:

- Grootschalige veranderingen van de morfologie in het gebied bepalen de ligging en de omvang van de eilanden en hiermee de levensduur.
- De oppervlakte-ontwikkeling van beide eilanden in de periode 1991-1996 past in de langjarige trend. Er zijn sinds het wijzigen van het beheer dus geen trendmatige veranderingen geconstateerd.
- Het uitgevoerde onderhoud heeft niet geleid tot een verlenging van de levensduur van het eiland. Anderzijds heeft er ook geen grote afname van de oppervlakte van Rottumeroog plaatsgevonden.
- Het plaatsen van stuifschermen en het planten van helm kunnen de levensduur van het eiland niet verlengen, maar kunnen wel, mits goed gesitueerd, een bijdrage leveren aan duinontwikkeling.
- De inzet van vrijwilligers van de Stichting Vrienden van Rottumeroog en Rottumerplaat (SVRR) vereist een intensieve begeleiding van Rijkswaterstaat.

Hiernaast zijn de bevindingen van de SVRR neergelegd in haar in oktober 1996 uitgebrachte beleidsvisie 'Over Rottum en los zand...'

Overwegingen van de BAKR

De Beheersadviescommissie Kustverdediging Rottumeroog (BAKR) constateert dat ook na het beschikbaar komen van de resultaten van de beheersevaluatie de verschillende zienswijzen van de partijen in de BAKR niet zijn gewijzigd ten opzichte van die van vóór het besluit van de minister van Verkeer en Waterstaat (V&W) in 1991. Dit besluit is in 1991 genomen als een compro-

mis tussen de verschillende inzichten van belanghebbenden.

De BAKR constateert dat de omstandigheden die in 1991 hebben geleid tot het besluit van de minister van V&W, niet ingrijpend zijn veranderd en dat haar advies zowel recht moet doen aan de resultaten van het evaluatie-onderzoek als rekening moet houden met de gevoelens van de kustbewoners. Dit betekent dat de BAKR zich laat leiden bij haar advies door de aard van het compromis zoals in 1991 bereikt.

Advies van de BAKR

- de onderhoudswerkzaamheden op Rottumer-oog voor een periode van vijf jaar, startend in 1997, voort te zetten en het onderhoud aan Rottumerplaat dat reeds was gestaakt, niet te hervatten.

- de aard en omvang van het huidige onderhoud overeenkomstig het besluit in 1991 (natuurvriendelijk en extensief) te handhaven.

- de stuifschermen te plaatsen in gebieden waar een netto sedimentatie plaatsvindt (de zuid-oost- en eventueel de zuid-westzijde van Rottumer-oog). Hiermee wordt beoogd de duinontwikkeling te stimuleren binnen de natuurlijke verplaatsing van het eiland.

- de inzet van vrijwilligers bij de onderhoudswerkzaamheden in onderling overleg tussen Rijkswaterstaat en de SVRR te verbeteren. Hierbij dient te worden gestreefd naar het inzetten van meer ervaren vrijwilligers en het langer laten blijven van een groep op het eiland, waardoor een minder intensieve begeleiding nodig is.

- ten aanzien van de harde verdedigingsconstructies op beide eilanden alleen losliggende en/of zichtbare delen van het kunststofdoek en gaas en de over het strand verspreid liggende stenen op te ruimen en met de reguliere transporten af te voeren.

- het huidige monitoringprogramma voort te zetten en op enkele punten aan te passen, overeenkomstig de aanbevelingen van het evaluatie-onderzoek.

- de BAKR in haar huidige samenstelling en haar huidige takenpakket, zoals omschreven in het besluit van de minister van Verkeer en Waterstaat in 1991, in stand te houden voor een periode van vijf jaar welke afloopt in 2001, dient de BAKR zich te beraden op de dan ontstane situatie. De BAKR zal dan opnieuw een advies uitbrengen aan de minister van Verkeer en Waterstaat.

Atlas of the Birds of Huesca

In het voorjaar 1998 zal de 'Atlas de las aves de Huesca' verschijnen. Deze atlas voert, in verband met de tweetalige uitvoering, als tweede titel 'Atlas of the birds of Huesca'. In een tijd waarin in snel tempo bijna alle streken in Europa en vele daarbuiten hun 'Where to watch birds in...' krijgen, is deze verschijning op zich niet zo opmerkelijk. Wel bijzonder is dat deze in het Spaans en Engels verschijnende lokatiegids is samengesteld door twee Nederlanders, een bewijs dat veel landgenoten de weg naar Huesca, het noordelijkste deel van het Spaanse gewest Aragón, hebben weten te vinden. Dit is verklaar-

baar, want in Huesca liggen de centrale Spaanse Pyreneeën en de Monegros, een van de droogste steppengebieden van Europa. Namen als Ansó, Hecho, Jaca, Riglos en Guarazín voor velen gesneden koek en vormen het begin van emotionele betogen over Lammergieren, Sneeuwvinken, Duponts Leeuweriken en Kleine en Grote Trappen. Woutersen en Platteeuw hebben een formidabel werkstuk afgeleverd. Het boek geeft van de 320 vogelsoorten die zijn waargenomen in Huesca het voorkomen binnen de provincie (inclusief een kaartje), aantalsontwikkeling, biotoopkeuze en bescherming. Van iedere soort is er een zwartwit-tekening en een tabelletje met de waarnemingskansen in de verschillende maanden opgenomen. De auteurs kunnen trots zijn op hun studie die stellig tot de standaarduitrusting zal gaan behoren van de vele vogelaars die besluiten weer naar de Spaanse Pyreneeën te gaan.

GLO.

K. Woutersen & M. Platteeuw: Atlas de las aves de Huesca. Atlas of the birds of Huesca. 320 bladzijden, 910 kaartjes, 36 foto's, 210 tabellen (1998). ISBN 90-9011230-8. Uitgegeven door Kees Woutersen, C/Ingeniero Montaner 4-1C, 22004 Huesca, Spanje. Tel/fax ++3474-212805. Prijs Sp. Peseta's 4.000 inclusief verpakking en verzending. In Nederland is de uitgave te verkrijgen door overmaking van f 50,00 op postgiro 4 161 016 ten name van C. Woutersen, Alkmaar. Na verschijning zal de verspreiding in Nederland plaatshebben door 'Ger Meesters Boekproducties', Vrijheidsweg 86, 2033 CE Haarlem, (023) 533 60 44, postgiro 1 989 47, onder vermelding van 'Atlas Vogels Huesca'.

Prijsuitreiking Vogelfotoparade 1997

Op zaterdagmiddag 28 februari 1998 zal de prijsuitreiking plaatsvinden van de Vogeljaar-Vogelfotoparade 1997. Het is een traditie geworden dat deze bijeenkomst in 'De Schaapskooi' bij Schoonrewoerd wordt gehouden. Aanvang 14.00 uur. Op deze middag wordt bovendien een interessante dialezing door de bekende natuurfotograaf Flip de Nooyer gehouden. Op deze bijeenkomst kunt u kennismaken met andere vrienden van Het Vogeljaar en met hen van gedachten wisselen over de meest uiteenlopende onderwerpen. De ervaring heeft geleerd dat deze gezellige bijeenkomsten door onze lezers zeer worden gewaardeerd.

Omdat de ruimte beperkt is, wordt u verzocht zich tijdig te melden bij de heer W.A. Werkman, Boterbloemstraat 20, 5321 RR Hedel, (073) 599 19 67 ('s avonds), indien u op deze middag aanwezig wilt zijn. Wij kunnen u dan ook altijd bereiken als de middag ten gevolge van de omstandigheden zou moeten worden verzet naar een andere datum.

De toegang is gratis en elke abonnee van ons blad is na voorafgaande aanmelding welkom. Het verenigingsgebouw van de Natuur- en Vogelwacht De Vijfheerenlanden, 'De Schaapskooi', is gelegen aan de Overboei-cop 15 bij Schoonrewoerd, (0345) 64 12 01. De bijeenkomst wordt circa 16.30 uur gesloten.